

פרק 8

דבר המנהל הכללי היוצא:
מר ניסן לימור

דבר המנהל הכללי היוצא

התקופה הנסקרת בדו"ח זה, שנות הלימודים תשס"א ותשס"ב, פותחת את העשור הראשון של שנות המילניום השלישי. לאחר גידול מואץ בעשור האחרון של המאה העשרים, עם מפנה המאה, הגיעה מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל לצומת דרכים, שנכפתה עליה עקב אירועי התקופה והצמצומים שחלו בתקציבי המדינה בכלל ואלה המופנים להשכלה גבוהה בפרט.

מערכת ההשכלה הגבוהה ידעה בשנות התשעים, ובמיוחד במחציתם השנייה, גידול מרשים וניכר. הביקוש ללימודים אקדמיים הגיעו לשיאים שלא הכרנו קודם לכן. מספר הסטודנטים למעלה מהכפיל עצמו במהלך העשור, מכ-76,000 סטודנטים בתש"ן לכ-166,000 בתש"ס. בתחילת העשור הנוכחי חזינו בהמשך הגידול עד לכ-180,000 בתשס"ב (ללא האוניברסיטה הפתוחה); סה"כ הסטודנטים שלמדו בכל המוסדות להשכלה גבוהה, לכל התארים, הגיע בשנת תשס"ב לכ-217,000. האוניברסיטאות, עמוד התווך של ההשכלה הגבוהה, נענו לאתגר ובמהלך המחצית הראשונה של העשור, היו הגורם העיקרי שעמד במשימה ופתחו שעריהן בפני רבבות סטודנטים חדשים, שהצטרפו למעגל הלימודים האקדמיים. שיעורי הגידול של מספר הסטודנטים באוניברסיטאות בעשור זה מרשימים, במיוחד בשלוש הצעירות שבהן: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, עם שיעור גידול של כ-177%, אוניברסיטת בר-אילן – כ-133% ואוניברסיטת חיפה – כ-99%. באוניברסיטאות האחרות (האוניברסיטה העברית, הטכניון ואוניברסיטת תל-אביב) נע שיעור הגידול בין 27% ל-40%.

פתיחתם של מוסדות חדשים וקליטת סטודנטים חדשים מחייבים זמן היערכות. בניית תוכניות לימודים, גיוס סגל והכנת תשתיות פיזיות, ובעקבות כך – אישור התוכנית על ידי המל"ג, והמשך רישום סטודנטים ופתיחת לימודים, יכול ויארכו שנים מספר. הביקוש הגובר ללימודים אקדמיים, הביא את המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) והוועדה לתכנון ולתקצוב (ות"ת), לאימוץ מדיניות והיערכות לקליטת נרחבת של הסטודנטים. מדיניות זאת, בתכנון רב-שנתי, הניחה את היסודות לפתיחתם של מוסדות חדשים (בשנת 1990 היו 22 מוסדות בלבד, לעומת 54 בסוף העשור), לגיוונה ולהתרחבותה של המערכת.

מדיניות המל"ג והות"ת, באה לידי ביטוי בתוכנית הרב-שנתית לשנים תשנ"ז-תשס"א ונתנה ביטוי גם בשנת תשס"ב. פתיחת המוסדות החדשים לוותה במסר ברור – מתן מענה לכל מי שחפץ ויכול ללמוד. תוך פיזור וגיוון המערכת, ניתן דגש מיוחד לאזורי הצפון והדרום. כך בפתיחת תוכניות חדשות וכך בפתיחת מכינות קדם-אקדמיות. במדיניות זו שולבו ההיבטים האקדמיים עם אלה החברתיים והכלכליים, תוך כוונה לתת מענה לרצון הפרט וצורכי החברה כאחד. החל משנת הלימודים תשס"א עלה מספר הסטודנטים שהחלו ללמוד לתואר ראשון במכללות האקדמיות על אלה שהחלו לימודיהם באוניברסיטאות.

במאה ה-21 השכלה גבוהה היא המפתח לבניית חברה וכלכלה מודרניים, הנשענים על ידע וטכנולוגיה, ומאפשרים בניית משק איתן וחברה בריאה. מדינת ישראל לא הייתה זוכה להישגיה אלמלא המוסדות להשכלה גבוהה ותרומתם החשובה של בוגריהם. השכלה גבוהה איננה רק האמצעי, היא המהות, היכולת לפרוץ את תחומי הידע, להגיע לתחומים חדשים, לפתח מנהיגות ולהנחיל לדורות הבאים את הידע הנצבר ולהכשירו להמשך המלאכה. בוגרי האתמול הם התשתית המדעית, הכלכלית,

החברתית והתרבותית של המחר. דווקא בימי משבר, בהם הכלכלה בשפל, ידע והשכלה הם המפתח ליציאה למרחב ולהתאוששות. התאוששות, הנשענת על אוכלוסייה משכילה, בעלת ידע ויכולת, תביא גם לצמצום הפערים החברתיים להם אנו עדים בשנים אלה. תפישה זו איננה נחלת ההנהגה האקדמית בלבד. הסטודנט של שנות האלפיים רואה בלימוד האקדמי מסלול המשך טבעי ללימודיו הקודמים בדרך לבניית חייו, מבין את חשיבותם של לימודיו ואת משמעותם לעתידו. הוא תובעני יותר ומצפה שבגמר לימודיו תהווה התעודה בידו כרטיס כניסה לחברה ולכלכלה, לשיפור מעמדו ויכולת השתכרותו.

על בסיס תפישה זו, הוכנה התוכנית הרב-שנתית לשנים תשס"ב-תשס"ו. עיקריה נשענים על שלושה נדבכים: אחד – חיזוק המחקר והדגשת המצוינות; שני – הוראה אקדמית ברמה גבוהה; שלישי – הרחבת הנגישות להשכלה גבוהה. אין האחד ללא השני, האחד משלים את משנהו.

המחקר הוא בסיס עולמה של האקדמיה. חיפוש אחר תחומי ידע חדשים ופריצת גבולות ידע קיימים, הם ליבה של העשייה האוניברסיטאית. ממנה ניזונים ההוראה האקדמית, הכשרת כוח האדם והישגי הכלכלה והמשק. התוכנית הרב-שנתית שהוכנה, מכוונת את האמצעים לחיזוק המחקר בשלושה נתיבים: באמצעות קרנות מחקר (במיוחד הקרן הלאומית למדע), המבוססות על מצוינות; השתתפות בתשתיות המחקר במוסדות (באמצעות מרכיב ההשתתפות הישירה במודל ההקצבה); ובאמצעות מלגות לחוקרים צעירים (במיוחד דוקטורנטים ובתור-דוקטורנטים). שלושה אלה, בתמהיל נכון, יש בהם כדי לחזק מחקר ולעודד מצוינות. לא אחת עולה החשש, שעוצמתם של זרמי הביקוש ללימודים אקדמיים יאפילו ויפגעו באמצעים העומדים לרשות המחקר (בתקציבים, ברמת הסגל או באמצעים הפיסיים). חשיבותה של התשתית המחקרית היא לאין ערוך; לא בכדי הועמדו לרשות אמצעים לא מבוטלים, גם בשעותיה הקשות של המדינה, בשנותיה הראשונות, בשנות הצנע הזכורות, כאשר המחסור במוצרים בסיסיים הקיף כל תחום מתחומי החיים.

ההוראה האקדמית היא האמצעי דרכו מועשרים צעירים וצעירות בידע הנצבר ומוכשרים לקראת מחקר עתידי או עיסוק בעולם העבודה. הוראה איננה מעשה טכני של העברת חומר. היא מחייבת פיתוח חשיבה יצירתית, מעורבות ושותפות של הסטודנט, על מנת להכשירו לפלס דרכו באופן עצמאי, באקדמיה או בחברה. ההוראה והלמידה הם בניית מנהיגות המחר, זו שתוביל את המדינה בתחומי המדע, טכנולוגיה, חברה, כלכלה ותרבות. מתן מענה לביקוש הממשיך ללימודים אקדמיים הביא לאימוץ מדיניות הרואה את המחקר וההוראה כשני נתיבים המשתלבים זה בזה, האחד לצידו של השני, לאו דווקא באותו מוסד. מדיניות המל"ג וות"ת מבחינה בין המוסדות שייעודם מחקר והוראה אקדמיים לבין אלה שייעודם הוראה אקדמית מצוינת. מכאן, על מנת לעמוד בנטל הכלכלי הכבד של ההשכלה הגבוהה, נדרש המשך מאמץ לפיתוח המכללות האקדמיות והכנתן לקליטת הביקושים.

הרחבת הנגישות להשכלה גבוהה, היא הנדבך המשלים בתוכנית הרב-שנתית. הרחבת נגישות פירושה לאפשר לכל החפץ ויכול לבוא בשערי האקדמיה, לרכוש השכלה ומקצוע הרצוי לו. הרחבת הנגישות פירושה סגירת פערים, הסרת מחיצות בין רובדי החברה, יצירת תשתית חברתית בריאה וחזקה. הרחבת הנגישות מחייבת, מעבר לתוכנית מעודדת, בניית גשרים שיאפשרו לכל החפץ לעבור דרכם, להגיע למחוז חפצו. במסגרת זו, גובשה תוכנית חדשה למכינות הקדם-אקדמיות המתבססת על שלושה מרכיבים: תוכנית לימודים "עם הפנים לעתיד" – הכנה לקראת לימודים

אקדמיים במקום השלמת חומר הלימודים מהתיכון; תוכנית לימודים מודולרית, המאפשרת השלמת החסר; ומתן תעודת בגרות לנושאים הנלמדים במכינה. עבור מסיימי תיכון מצטיינים מעיירות ושכונות פיתוח, תיפתח מכינה מיוחדת שתכשירם לקראת לימודים אקדמיים בתחומים תחרותיים, תקל ותאפשר להם להתמודד מול מצטיינים מבתי ספר מעולים.

אלה עיקרי התוכנית הרב-שנתית הכוללת פרקים ונושאים נוספים שמטרתם, כולם כאחד, לחזק את התשתית האקדמית של מדינת ישראל ולהכינה לקראת התמודדות עם האתגרים הניצבים בפניה, בפתחה של המאה העשרים ואחת. התוכנית עברה את כל שלבי הדיונים והאישורים בות"ת ובמל"ג והוגשה לאוצר. על אף הדיונים שהתקיימו, טרם סוכמו הדברים. נראה כי הקשיים הכלכליים הניצבים בעת הזו בפני מדינת ישראל, מונעים אישורה.

מחזור פעילותה של מערכת ההשכלה הגבוהה הוא רב-שנתי. החלטה המתקבלת במועד מסוים, תיתן פירותיה בחלוף שנים אחדות. כך לגבי תוכניות חדשות וכך לגבי שינוי, צמצום או הרחבה. ללא ראייה רחבה, רב-שנתית, תתקשה המערכת, הות"ת והמל"ג מחד, והמוסדות להשכלה גבוהה מאידך, לנהל ענייניהם. השתהות אישור התוכנית הרב-שנתית על ידי הממשלה, אין פירושה היעדר תוכנית. עקרונות ופרטי התוכנית הרב-שנתית מהווים קו מתווה מנחה לות"ת ולמל"ג. כמענה לתקופת הביניים, עד לאישורה של התוכנית על ידי משרד האוצר, נדונה עם המוסדות להשכלה גבוהה תוכנית פעולה תלת-שנתית, שמטרתה להביא את המוסדות להיערכות בתנאי המשק הקיימים ולנוכח הצמצום בתקציבי ההשכלה הגבוהה. המשבר העובר על המשק, לא פסח על המערכת האקדמית; עליה ליטול חלק במאמץ הכללי, לצמצם ככל הניתן, להתייעל ככל האפשר ולהיערך לפעילות במסגרת תקציבית מוקטנת. כיוון שהיערכות מסוג זה איננה פעולה חד-פעמית שתוצאותיה מידיים, נדרשה התוכנית התלת-שנתית. על מערכת ההשכלה הגבוהה לראות נכוחה, להיערך ולצאת מחוזקת מהמשבר. התשתית שנבנתה והעוצמה האקדמית מאפשרים זאת. יש בכוחה לעשות כן.

השינוי העובר על מערכת ההשכלה הגבוהה מחייב היערכות של המוסדות, ותיקים כחדשים, על-מנת להתמודד מול אתגרי המחר. תהליך השינוי איננו קל ובוודאי שאיננו מהיר. זה תהליך של "סוף מעשה במחשבה תחילה". הציבור הרחב רואה בצדק את מערכת ההשכלה הגבוהה כגולת הכותרת, המרב אליו אנו יכולים ורוצים לשאוף. משום-כך, רבות הציפיות מהמוסדות להשכלה גבוהה. אין זה קל, כלל ועיקר, להיענות לציפיות הציבור על רובדיו השונים ותפישותיו השונות את ההשכלה הגבוהה. אבל הדבר אפשרי וניתן להיעשות בפתוחות, ברגישות כלפי צורכי החברה והמשק ובשמירה על מצוינות בלתי-מתפשרת.

במקביל לתהליכים העוברים על מערכת ההשכלה הגבוהה, התחייבה היערכות מחודשת של מינהל המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ולתקצוב. ככל ארגון, נדרש המינהל להתחדש ולהתעדכן ולהתאים עצמו לתקופה וליעדיה. שינויים מבניים, עדכון נוהלי עבודה, הכשרת סגל העובדים, שיפור מערכות המחשוב וכיוצא באלה, היו חלק מהתהליכים הפנימיים שעברו על מינהל המועצה והות"ת. אלה נועדו לאפשר ולהוציא אל הפועל את מדיניות המל"ג והות"ת ולהבטיח המשך התפתחותה של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. המלאכה לא תמה, התהליך מתמיד ורצוף.

אני מאחל לגבי שוש ברלינסקי, המנהלת הכללית החדשה של המל"ג, שתשכיל להמשיך ולקדם את ההשכלה הגבוהה בנתיבי הצלחה.

בשנת הלימודים תשס"ב סיימה המועצה התשיעית את תקופת כהונתה ומונתה תחתיה המועצה העשירית. לחברי המועצה היוצאת, אני מבקש להודות על שיתוף הפעולה במהלך תקופת כהונתה. הייתה זו תקופה בה נדרשו הכוונה והתמודדות עם תהליכי שינוי מורכבים. לחברי המועצה החדשים, אני מבקש לאחל הצלחה בתפקיד הקשה אותו נטלו. התקופה הקרובה לא תהא קלה או פשוטה מקודמתה. ההיפך הנכון, תידרשנה החלטות אמיצות ומאבק בלתי מתפשר לחיזוקה של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, תוך התמודדות מול תהליכים מורכבים. אלה יחייבו גם שינוי בדפוסים ונהלים שגובשו בעבר ונדרש לעצבם לעתיד.

חייב אני תודה לחברי ות"ת, אלה המכהנים כיום ואלה שכיהנו בעבר, בתקופת כהונתי במל"ג, על שיתוף הפעולה והעזרה, אשר ליוו אותי בשנות עבודתי.

תודה מיוחדת ליו"ר ות"ת, פרופ' נחמיה לבציון, אשר כיהן בתפקידו במשך כל שנות עבודתי במל"ג והנחה את עבודת הות"ת בחזון רחב ובאמונה במעשה, שאין למעלה מהם. שיתוף הפעולה, הראייה המשותפת, גם אם היה בה שיג ושיח, ומעל הכל – היחס החברי, היו כאבן שואבת שאלמלא הם נבצר היה ממני למלא תפקידי.

לסיום, אני מבקש להודות לצוות העובדים הפועל במסירות ובאחריות מקצועית שאין למעלה מהם, תוך הכרת חשיבות המשימות העומדות בפניו. התוצאות המוצגות בדו"ח זה, כמו גם בדו"חות קודמים, לא היו רואים אור ללא צוות השוקד בנאמנות על המלאכה. תודה על שיתוף הפעולה בדרך בה הלכנו יחדיו.

ניסן לימור